

Witold Bobryk

ORCID: 0000-0002-8009-5016

(Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy)

Galicyska przystań. O wychowankach męskiego gimnazjum siedleckiego, pracownikach szkolnictwa średniego i wyższego w zaborze austriackim

*Pamięci Krzysztofa Gawrysia,
nauczyciela i wychowawcy pochodzącego z Niska w byłej Galicji*

Galicja w okresie autonomicznym stanowiła ostoję polskiego życia społecznego, politycznego, kulturowego i naukowego. Z powodu represji politycznych w zaborze rosyjskim na terenie Galicji chronili się m.in. absolwenci i uczniowie męskiego gimnazjum rządowego w Siedlcach. Tutaj mogli kontynuować naukę, podjąć pracę czy prowadzić działalność polityczną. Niektórzy z nich zostali zatrudnieni w szkolnictwie średnim i wyższym. W badaniach naukowych podejmowali często problematykę związaną z nowym miejscem osiedlenia. Wykonując zawód nauczyciela, nie tylko powiększali grono inteligencji, ale również wywierali wpływ na kształtowanie kolejnych pokoleń *middle class* w tym wielonarodowym, wielowyznaniowym i wielokulturowym tyglu, jaki stanowiła Galicja.

Słowa kluczowe: Królestwo Polskie, Galicja, oświata, szkolnictwo wyższe, związki międzyaborowe

Badanie losów absolwentów i uczniów gimnazjów w Królestwie Polskim pozwala dostrzec, jak ważną rolę w życiu społeczeństwa polskiego po upadku powstania styczniowego odgrywała Galicja. O ile w zaborach rosyjskim i pruskim wzrastał ucisk narodowy, to w Austrii Polacy „stali się politycznie uprzywilejowanym narodem monarchii”¹. Nadanie autonomii pociągnęło za sobą polonizację Galicji² i przekształcenie jej w polski Piemont³. Ten kraj ko-

¹ P.S. Wandycz, *Cena wolności. Historia Europy Środkowowschodniej od średniowiecza do współczesności*, przeł. T. Wyrozumski, Kraków 2003, s. 266.

² W. Łazuga, *Kalkulować... Polacy na szczytach C.K. Monarchii*, Poznań 2013, s. 28–34, 37–46.

³ P.S. Wandycz, dz. cyt., s. 266–267.

ronny stwarzał uchodźcom z zaboru rosyjskiego możliwość kształcenia, zatrudnienia, prowadzenia działalności politycznej i publicystycznej. Na jego terenie, w przeciwieństwie do Europy zachodniej, przybysze zza kordonu funkcjonowali na co dzień w środowisku polskim. Na początku XX w. znaczenie polityczne Galicji wzrosło wraz z ukształtowaniem się dwóch wrogich sojuszy polityczno-wojskowych – Trójprzymierza (niem. *Dreibund*) i Trójporozumienia (niem. *Tripel-Entente*)⁴. Prowincja ta, granicząca na północy i wschodzie z Imperium Rosyjskim, stała się wówczas ostoją polskiej irredenty⁵.

Galicja nie tylko stanowiła bezpieczną przystań, ale również oazę polskiego życia kulturowego i umysłowego, oddziałującą na pozostałe zabory. Edward Chwalewik, absolwent gimnazjum siedleckiego, w młodości działacz SDKPiL i zesłaniec polityczny⁶, wspominał, że na rozbudzenie radykalizmu społecznego młodzieży wpływ miała m.in. lektura „Przeglądu Społecznego”, miesięcznika wydawanego przez Bolesława Wysłoucha we Lwowie w latach 1886–1887⁸, „którego pojedyncze numery dochodziły od czasu do czasu i do Siedlec”⁹. Pismo zaczęło ukazywać się wkrótce po tym, jak małżeństwo Wysłouchów, poddanych rosyjskich, z powodów politycznych osiadło w Galicji, otrzymując obywatelstwo austriackie¹⁰. Natomiast Adam Kowalski, młodszy kolega Chwalewika i działacz PPS¹¹, wspominał, że uczniowie czytali również lwowski „Promień”¹², pismo adresowane do młodzieży szkolnej¹³.

Z kolei Chwalewik wśród kilku książek, które „spowodowały istny przewrót myślowy” w jego światopoglądzie, wymienił *Nędzę Galicji* Stanisława

⁴ W. Łazuga, „Garibaldi”, „Cavour” i polski Piemont, „Galicja. Studia i materiały” 2015, nr 1, s. 13–15; N. Davies, *Galicja*, Kraków 2023, s. 379–381.

⁵ W. Pobóg-Malinowski, *Najnowsza historia polityczna Polski 1864–1945*, t. 1, Paryż 1953, s. 205–210; W. Łazuga, *Uwikłani w przeszłość. „Proskrybowani” i „dyletanci”*, Poznań 2023, s. 70–71, 84–86.

⁶ B. Radlak, *Chwalewik Edward* [w:] *Słownik biograficzny działaczy polskiego ruchu robotniczego*, red. F. Tych, t. 1, Warszawa 1986, s. 423.

⁷ E. Chwalewik, *Moje wspomnienia (1883–1895)* [w:] *Księga pamiątkowa Siedlczan (1844–1905) wraz z pamiątkami zjazdów w r. 1920 i 1925*, Warszawa 1927, s. 331.

⁸ J. Myśliński, *Wysłouchowie – twórcy prasy ludowej*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1991, t. 30, nr 3–4, s. 146–147.

⁹ E. Chwalewik, dz. cyt., s. 331.

¹⁰ P. Woś, *Maria Wysłouchowa – redaktorka, publicystka, działaczka społeczna i polityczna*, „Z czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobiety” 2021, nr 1 (10), s. 58–60.

¹¹ A. Pacholczykowa, *Kowalski Adam Józef* [w:] *Słownik biograficzny działaczy polskiego ruchu robotniczego*, red. F. Tych, t. 3, Warszawa 1992, s. 354–355.

¹² A. Kowalski, *Nielegalne kółka samokształcenia w gimn. siedleckim (1888–1899)* [w:] *Księga pamiątkowa Siedlczan...*, s. 350.

¹³ J. Jarowiecki, *Prasa lwowska w latach 1864–1918. Bibliografia*, Kraków 2002, s. 67, 92, 313; E. Semil, „Promieniści” we Lwowie, „Niepodległość” 1937, t. 15, z. 3, s. 348–370.

Szczepanowskiego¹⁴, wydaną po raz pierwszy w 1888 r. nakładem autora¹⁵, znanego przedsiębiorcy naftowego, parlamentarzysty i publicyście pochodzącego z zaboru pruskiego, który swoje życie związał z Galicją¹⁶. Książki wychodzące w zaborze austriackim, o czym po latach przypominał Józef Trzebiński, profesor Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie¹⁷, odgrywały ważną rolę w procesie samokształcenia młodzieży. Za jego uczniowskich czasów w siedleckiej księgarni Zagajewskiego¹⁸, mieszczącej się w domu Grünberga przy ul. Warszawskiej 16 (obecnie Piłsudskiego), zlokalizowanym tuż obok Sądu¹⁹, można było spod ludy za potrójną cenę nabyć zakazane przez cenzurę utwory, które wychodziły w ramach „Biblioteki Mrówki”²⁰, taniej serii wydawanej we Lwowie w latach 1869–1913²¹.

Na kształtowanie postaw społecznych młodzieży wpływ miała również popularna wówczas *Czartowska ława*, sztuka Jana Kantego Galasiewicza, aktora i dramaturga urodzonego w Przegini Duchownej pod Krakowem, który w dojrzałym już wieku osiadł w Warszawie²². Akcja przedstawienia rozgrywa się na wsi krakowskiej. Muzykę do niego napisał Adam Wroński²³, zapomniany obecnie kompozytor galicyjski²⁴. Po latach Adam Woynicz, absolwent gimnazjum siedleckiego i lekarz, wspominał: „W tych czasach prasa nawoływała do pracy u podstaw, a literatura i sztuka często wytykała wyzyskiwaczy ciemnego ludu, na scenie przyglądaliśmy się *Czartowskiej ławie* Galasiewicza, a po domach czytali *Szkice węglem* Sienkiewicza”²⁵.

¹⁴ E. Chwalewik, dz. cyt., s. 333.

¹⁵ S. Szczepanowski, *Nędza Galicyi w cyfrach i program energicznego rozwoju gospodarstwa krajowego*, Lwów 1888.

¹⁶ T. Kowalik, *Stanisław Szczepanowski – ekspert rozwoju gospodarczego*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1968, t. 13, nr 2, s. 349, 351–353; S.T. Sroka, *Szczepanowski (Prus-Szczepanowski) Stanisław Antoni* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 47, red. A. Romanowski, Warszawa–Kraków 2010–2011, s. 297–302.

¹⁷ P. Köhler, T. Majewski, *Józef Trzebiński*, „Wiadomości Botaniczne” 2016, t. 30, s. 51–52.

¹⁸ J. Trzebiński, *Wspomnienia z Gimnazjum Siedleckiego w 1880–1888 roku* [w:] *Księga pamiątkowa Siedleczan...*, s. 275.

¹⁹ M. Kowalczyk, *Zarys dziejów bibliotek siedleckich na przestrzeni wieków* [w:] *V wieków dziejów Siedlec*, red. D. Grzegorzczuk, P. Matusak, Siedlce 2011, s. 410; A. Winter, *Dzieje Siedlec 1448–1918*, Warszawa 1969, s. 199.

²⁰ J. Trzebiński, *Wspomnienia z Gimnazjum Siedleckiego...*, 275.

²¹ M. Konopka, *Lwowska seria „Biblioteka Mrówki” i jej wydawcy (1869–1913)* [w:] *Od strony Kresów. Studia i szkice*, red. H. Bursztyńska, cz. 2, Kraków 2000, s. 103–104.

²² M. Rulikowski, *Galasiewicz Jan Kanty* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 7, red. W. Konopczyński, Kraków 1948–1958, s. 220.

²³ J. K. Galasiewicz, *Czartowska ława*, Warszawa 1880, s. 3, 5.

²⁴ B. Chmara-Żaczekiewicz, *Wroński Adam* [w:] *Encyklopedia muzyczna PWM*, t. 12: *W–Ż. Część biograficzna*, red. E. Dziębowska, Kraków 2012, s. 271.

²⁵ A. Woynicz, *Siedleczanom z 1874–1884 r.* [w:] *Księga pamiątkowa Siedleczan...*, s. 190.

Wbrew zamierzeniom władz rosyjskich siedleckie męskie gimnazjum rządowe (obecnie IV Liceum Ogólnokształcące im. Hetmana Stanisława Żółkiewskiego), przez kilkanaście lat funkcjonujące jako szkoła powiatowa, odegrało znaczącą rolę w formowaniu polskiej inteligencji, nowej warstwy społecznej, która ukształtowała się w XIX w. Wśród licznych absolwentów tej szkoły znajdują się osoby ogólnie znane, takie jak Władysław Skłodowski – ojciec Marii Curie-Skłodowskiej²⁶, Antoni Ponikowski – premier rządu polskiego oraz minister wyznań religijnych i oświecenia publicznego w latach 1921–1922²⁷, czy też bp Adolf Szelązek – rzymskokatolicki ordynariusz łucki²⁸. W murach jej edukację rozpoczęli: Leon Wyczółkowski – malarz²⁹, Aleksander Świętochowski – publicysta³⁰, Jan Sunderland – fotografik³¹, ks. Ignacy Kłopotowski – błogosławiony Kościoła katolickiego³², Jan Jur-Gorzechowski – organizator i wykonawca brawurowej akcji uwolnienia dziesięciu więźniów politycznych z Pawiaka, przeprowadzonej przez Organizację Bojową PPS³³, oraz Bogusław Miedziński, współtwórca Polskiej Organizacji Wojskowej, publicysta i polityk, marszałek Senatu w latach 1938–1939³⁴. Tutaj przez kilka miesięcy kształcił się również Aleksander Głowacki, powszechnie znany pod swoim literackim pseudonimem jako Bolesław Prus³⁵. Z powodu trudnych warunków materialnych naukę w gimnazjum siedleckim musiał przerwać Klemens Junosza Szaniawski³⁶, „pisarz w swojej epoce ogromnie popularny”, ale współcześnie zapomniana

²⁶ C.W. Domański, *Skłodowski Władysław* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 38, red. H. Markiewicz, Warszawa–Kraków 1997–1998, s. 200–201.

²⁷ S. Konarski, *Ponikowski Antoni* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 27, red. E. Rostrowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1983, s. 498–501.

²⁸ Red. [Redakcja], *Szelązek Adolf Piotr* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 51, red. A. Romanowski, Warszawa–Kraków 2011, s. 622–626.

²⁹ M. Twarowska, *Leon Wyczółkowski*, Warszawa 1973, s. 7.

³⁰ D.M. Osiniński, *Świętochowski Aleksander Henryk* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 45, red. A. Romanowski, Warszawa–Kraków 2017, s. 499–509.

³¹ M. Skrejko, *Sunderland Jan Maurycy* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 45, red. A. Romanowski, Warszawa–Kraków 2007–2008, s. 617–619; J. Sunderland, *Z moich wspomnień*, Warszawa 1990, s. 19–23.

³² C. Lechicki, *Kłopotowski Ignacy* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 13, red. E. Rostrowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1967–1968, s. 68–69; *Błogosławiony ks. Ignacy Kłopotowski w służbie ubogim i potrzebującym*, oprac. Z.A. Chomiuk CSL, Warszawa 2005, s. 94.

³³ S. Płoski, *Gorzechowski Jan Tomasz* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 8, red. H. Wereszycki, Wrocław–Kraków–Warszawa 1959–1960, s. 324.

³⁴ J. Molenda, *Miedziński Bogusław* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 20, red. E. Rostrowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1975, s. 743–748.

³⁵ Z. Szweykowski, *Głowacki Aleksander* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 8, red. H. Wereszycki, Wrocław–Kraków–Warszawa 1959–1960, s. 117–120.

³⁶ A. Wereszczyńska, „*Ostatni Mohikanin drobnej szlachty*” i „*niezrównany monografista Żydów*”. *Żywość Klemensa Junoszy-Szaniawskiego*, Lublin 2008, s. 49–53.

ny³⁷. Szkołę tę ukończył również Józef Mondschein, pisarz, poeta i dziennikarz związany ze Śląskiem Cieszyńskim³⁸. Jej absolwentem był także Borys (Berek) Stawski, działacz syjonistyczny, jeden z czołowych aktywistów Towarzystwa Przyjaciół Uniwersytetu Hebrajskiego w Jerozolimie³⁹.

Początki gimnazjum siedleckiego sięgają 1844 r., kiedy to z Łukowa do Siedlec przeniesiono Gimnazjum Gubernialne. Na jego potrzeby przy ul. Szkolnej (obecnie Konarskiego) wybudowano jednopiętrowy gmach, w którym dzisiaj mieści się IV Liceum Ogólnokształcące im. Hetmana Stanisława Żółkiewskiego. Po czasowej utracie przez Siedlce rangi miasta gubernialnego gimnazjum zostało przekształcone w pięcioklasową szkołę powiatową⁴⁰. W ramach reformy oświaty, przeprowadzonej przez Aleksandra Wielopolskiego w 1862 r., szkoła siedlecka ponownie została podniesiona do rangi gimnazjum. Zgodnie z „Ustawą o wychowaniu publicznym w Królestwie Polskim” tego typu szkół męskich, w których cykl nauki trwał siedem lat, utworzono trzynaście⁴¹. Okres względnej wolności, której przejawem było przywrócenie praw języka polskiego, trwał jednak krótko. Klęska powstania styczniowego zapoczątkowała proces rusyfikacji szkolnictwa. W 1872 r. naukę w gimnazjach wydłużono do ośmiu lat, nadając im charakter szkół klasycznych⁴². Zmianę w systemie oświaty w Królestwie Polskim przyniósł dopiero strajk szkolny z 1905 r., który wybuchł na fali rewolucji ogarniającej Imperium Rosyjskie po przegranej wojnie z Japonią. Na skutek masowych protestów władze rosyjskie zezwoliły na organizowanie szkół prywatnych z polskim językiem wykładowym⁴³. W 1906 r. uruchomiono w Siedlcach prywatną szkołę męską, zwaną Gimnazjum Podlaskim⁴⁴ (tradycje tej szkoły kontynuują I Liceum Ogólnokształcące im. Bolesława Prusa i IV Liceum

³⁷ Tamże, s. 5.

³⁸ L. Brożek, *Mondschein Józef Gabriel* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 21, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1976, s. 645–646.

³⁹ Red. [Redakcja], *Stawski Borys (Berek)* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 43, red. A. Romanowski, Warszawa–Kraków 2004–2005, s. 22–23.

⁴⁰ J. Frankowski, *Dzieje Gimnazjum Siedleckiego (1844–1905)* [w:] *Księga pamiątkowa Siedlczan...*, s. 36–37.

⁴¹ *Ustawa o wychowaniu publicznym w Królestwie Polskim* [w:] A. Kraushar, *Margrabiego Wielopolskiego reforma wychowania publicznego w Królestwie Polskim. Kartka z lat 1861–1862*, Warszawa 1914, s. 31, 33.

⁴² M. Stinia, *Tradycje szkolnictwa gimnazjalnego na ziemiach polskich*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 2015, t. 142, z. 2, s. 247; J. Frankowski, dz. cyt., s. 42–43.

⁴³ A. Suplicka, *Wpływ strajku szkolnego na rozwój szkolnictwa prywatnego* [w:] *Szkolnictwo, opieka i wychowanie w Królestwie Polskim. Od jego ustanowienia do odzyskania przez Polskę niepodległości*, red. H. Markiewicz, I. Czarniecka, Warszawa 2016, s. 58–60; M. Stinia, dz. cyt., s. 247–248.

⁴⁴ I. Wojewódzki, *O „Szkołe Podlaskiej”* [w:] *Księga pamiątkowa Siedlczan...*, s. 49–51.

Ogólnokształcące im. Hetmana Stanisława Żółkiewskiego), kierowaną przez Tadeusza Radlińskiego, geografa⁴⁵, młodszego brata Zygmunta Radlińskiego, chirurga, który po ucieczce z zesłania pracował w szpitalach krakowskich⁴⁶. Po utworzeniu szkoły polskiej gimnazjum rządowe wegetowało do czasu ewakuacji Rosjan z Królestwa⁴⁷, co nastąpiło w 1915 r. pod naporem ofensywy wojsk niemieckich i austriackich⁴⁸.

Proces rusyfikacji szkolnictwa był bardziej zaawansowany we wschodniej części Królestwa Polskiego, zamieszkałej w znacznej mierze przez ludność unicką (greckokatolicką). Już w 1866 r. władze przeznaczyły gimnazjum siedleckie na kształcenie młodzieży unickiej⁴⁹. Zgodnie z polityką administracji rosyjskiej dotychczasowe szkoły polskie miały stać się ośrodkami rusyfikacji, odgrywającymi istotną rolę w procesie wynarodawiania społeczeństwa⁵⁰. O różnicach wynikających z położenia geograficznego szkół w Kongresówce wspominał Stanisław Koszutski, początkowo uczeń gimnazjum siedleckiego, a następnie – kieleckiego. „I tu i tam nauki odbywały się po rosyjsku, system był ten sam – apuchtinowski, ale krzewiciele oświaty rządowej uważali Siedlce bardziej za swoje”⁵¹. W gimnazjum siedleckim po rosyjsku uczono również religii rzymskokatolickiej. W 1902 r. z tego powodu, pod wrażeniem oporu dzieci w Poznańskim przeciwko prowadzeniu zajęć katechetycznych w języku niemieckim, doszło do strajku uczniowskiego. W jego wyniku, pomimo represji wobec protestujących, władze rosyjskie ustąpiły i w następnym roku wyraziły zgodę na naukę religii w języku polskim⁵².

⁴⁵ Tamże; S. Konarski, *Radliński Tadeusz* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 29, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1986, s. 711.

⁴⁶ T. Ostrowska, *Radliński Zygmunt* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 29, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1986, s. 712–713.

⁴⁷ J. Frankowski, dz. cyt., s. 46.

⁴⁸ J. Pajewski, *Pierwsza wojna światowa 1914–1918*, Warszawa 2004, s. 282–286.

⁴⁹ J. Lewandowski, *Na pograniczu. Polityka władz państwowych wobec unitów Podlasia i Chełmszczyzny 1772–1875*, Lublin 1996, s. 105.

⁵⁰ A. Próchnik, *Rusyfikacja szkoły polskiej po powstaniu styczniowym* [w:] *Walka o szkołę polską. W 25-lecie strajku szkolnego*, red. S. Drzewiecki, Z. Nowicki, T. Wojeński, Warszawa 1930, s. 13–14.

⁵¹ S. Koszutski, *Walka młodzieży polskiej o wielkie ideały. Wspomnienia z czasów gimnazjalnych i uniwersyteckich: Siedlce, Kielce, Warszawa, Kijów, Berlin, Paryż (1881–1900)*, Warszawa 1928, s. 8.

⁵² R. Zawadzki, *Wystąpienie o wykład religii po polsku. Rok 1902* [w:] *Księga pamiątkowa Siedlczan...*, s. 382–386; T. Kożuchowski, *Moje wspomnienia i przeżycia z pobytu w gimnazjum w Siedlcach od r. 1895–1903* [w:] *Księga pamiątkowa Siedlczan...*, s. 390–394; J. Borkowski, *Wspomnienia (1900–1905)* [w:] *Księga pamiątkowa Siedlczan...*, s. 396; W. Łapiński, *Walka o wykłady religii w języku polskim w gimnazjach Siedleckim i Białskim w roku 1902*, Siedlce [1923], s. 3–23; B. Miedziński, *Moje wspomnienia (1)*, „Zeszyty Historyczne” 1975, z. 33, s. 9–10.

Polacy z zaboru rosyjskiego Galicję postrzegali jako ostoję wolności. Wspomniany wcześniej Stanisław Koszutski, będąc uczniem gimnazjum kieleckiego, uczestniczył w uroczystym złożeniu szczątków Adama Mickiewicza na Wawelu 4 lipca 1890 r. Po latach udział w drugim pogrzebie wieszczka tak wspominał: „Niezapomniane, niezatarte na całe życie wrażenie wywarło na mnie Królewski, który wydostał się na chwilę z atmosfery panowania moskiewskiego, to wszystko, com przeżył, com widział i słyszał w Krakowie”⁵³. Sytuacja szkolnictwa w dobie intensywnej rusyfikacji, daleka od europejskich wzorców edukacyjnych, sprawiała, że zamożniejsi ziemianie przeważnie wysyłali „synów na kształcenie do Chyrowa lub Krakowa, jeżeli nie dalej za granicę”⁵⁴.

Określenie, ilu uczniów i absolwentów gimnazjum rządowego w Siedlcach na stałe osiadło w Galicji lub czasowo przebywało na jej terenie, ze zrozumiałych względów nastęrcza trudności. Posiadamy wiedzę o osobach, które zapisały się na kartach historii. Natomiast problem stanowi zdobycie informacji na temat tych, którzy nie angażowali się w życie społeczne, czy też na skutek upływu czasu pamięć o nich uległa zatarciu. Aleksander Olędzki z Szaniaw w powiecie łukowskim, absolwent gimnazjum siedleckiego, wspominając czasy szkolne, zaledwie napomknął o swoim kuzynie Franciszku Ostrowskim, który jako uczeń gimnazjum siedleckiego walczył w powstaniu styczniowym, a po jego stłumieniu „wyemigrował do Galicji i wyszkolił się tam na dzielnego rolnika”⁵⁵.

W gronie wychowanków męskiego gimnazjum siedleckiego, uchodźców politycznych w Galicji, wyróżniają się osoby, które podejmowały działalność oświatową i naukową na jej terenie. W zaborze austriackim nie tylko stanowili oni część nowej grupy społecznej – inteligencji, ale również wnosili swój wkład w kształtowanie kolejnych pokoleń *middle class* w tym galicyjskim tyglu. Problemem badawczym pozostaje kwestia zatrudniania osób pochodzących z innych zaborów, jako nauczycieli szkół średnich w Galicji. W przypadku byłych uczniów gimnazjum siedleckiego mamy informacje o trzech, którzy zostali nauczycielami szkół średnich w zaborze austriackim. Wszyscy prowadzili jednocześnie badania naukowe, których wyniki publikowali. Większą liczbę wychowanków siedleckiego gimnazjum możemy odnotować wśród nauczycieli szkół wyższych. W obu jednak przypadkach omawiany problem stanowi punkt wyjścia do podjęcia dalszych studiów. Podobnie kwestią otwartą pozostaje zagadnienie badania ich udziału w oświacie pozaszkolnej, zapewniającej dostęp do

⁵³ S. Koszutski, dz. cyt., s. 31.

⁵⁴ B. Sawicki, *Wspomnienia z lat szkolnych (1870–1878)* [w:] *Księga pamiątkowa Siedlczan...*, s. 153.

⁵⁵ A. Olędzki, *W szkołach siedleckich w okresie powstaniowego fermentu (1981–70)* [w:] *Księga pamiątkowa Siedlczan...*, s. 294–295.

edukacji szerokim rzeszom ludności, która z przyczyn ekonomicznych w pełni nie mogła uczestniczyć w procesie kształcenia.

Gimnazjum siedleckie stanowiło etap w edukacji Antoniego (1858–1916) i Mikołaja Mazanowskich (1861–1944), historyków literatury i nauczycieli gimnazjalnych, aktywnych zawodowo na terenie Galicji⁵⁶. Ich ojciec Jan, duchowny unickiej (grekokatolickiej) diecezji chełmskiej, proboszcz w Witorożu koło Białej (obecnie Biała Podlaska), z powodu odmowy przejścia na prawosławie w czasie likwidacji Cerkwi grekokatolickiej w Królestwie Polskim, został przez władze rosyjskie pozbawiony probostwa i internowany w Siedlcach. Później otrzymał nakaz osiedlenia się w Radomiu, skąd zbiegł z rodziną do Galicji⁵⁷. W 1877 r. uzyskał pozwolenie na pełnienie posługi duszpasterskiej w grekokatolickiej archidiecezji lwowskiej⁵⁸, obejmując urząd administratora parafii w Siechowiu (ukr. *Сухів*)⁵⁹, miejscowości stanowiącej obecnie część Lwowa. W latach 1881–1888 był proboszczem w Borszowie (ukr. *Боршів*) koło Przemysłu (ukr. *Перемішляни*)⁶⁰, skąd został przeniesiony na probostwo w Rudzie (ukr. *Руда*) koło Kamionki Strumiłowej (ukr. *Каменка Струмилова*)⁶¹, miasta noszącego obecnie nazwę Kamionka Buzka (ukr. *Кам'янка-Бузька*), gdzie w 1896 r. zmarł⁶².

Przebieg edukacji braci Mazanowskich determinowały losy ich ojca. Naukę rozpoczęli w gimnazjum w Białej (obecnie I Liceum Ogólnokształcące im.

⁵⁶ R. Skręt, *Mazanowski Antoni Gabriel* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 20, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1975, s. 289–290; tenże, *Mazanowski Mikołaj* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 20, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1975, s. 291.

⁵⁷ R. Skręt, *Mazanowski Antoni Gabriel...*, s. 289; *Lista duchowieństwa diecezji chełmskiej obrządku grecko-unickiego za rok 1863*, Warszawa 1864, s. 16; W. Kołbuk, *Duchowieństwo unickie w Królestwie Polskim 1835–1875*, Lublin 1992, s. 150.

⁵⁸ *Schematismus Universi Venerabilis Cleri Archidioeceseos Metropolitanae Graeco Catholicae Leopoliensis pro Anno Domini 1877*, Leopoli [br. r.], s. 226.

⁵⁹ *Schematismus Universi Venerabilis Cleri Archidioeceseos Metropolitanae Graeco Catholicae Leopoliensis pro Anno Domini 1878*, Leopoli [br. r.], s. 104; *Schematismus Universi Venerabilis Cleri Archidioeceseos Metropolitanae Graeco Catholicae Leopoliensis pro Anno Domini 1881*, Leopoli [br. r.], s. 104.

⁶⁰ *Šematizm Vsečestnogo Klira Mitropol. Arhidiecezii Greko-Katoličeskoj L'vovskoj na Rok'1882*, Lwow [br. r.], s. 24; *Šematizm Vsečestnogo Klira Mitropol. Arhidiecezii Greko-Katoličeskoj L'vovskoj na Rok'1887*, Lwow [br. r.], s. 36; Księgi metrykalne grekokatolickiej parafii w Borszowie z lat 1881–1888.

⁶¹ *Šematizm Vsečestnogo Klira Mitropol. Arhidiecezii Greko-Katoličeskoj L'vovskoj na Rok'1888*, Lwow [br. r.], s. 29; *Šematizm Vsečestnogo Klira Mitropol. Arhidiecezii Gr. Kat. L'vovskoj na Rok'1896*, Lwow 1896, s. 30.

⁶² *Šematizm Vsečestnogo Klira Mitropol. Arhidiecezii Greko-Katoličeskoj L'vovskoj na Rok'1888*, Lwow [br. r.], s. 29; *Šematizm Vsečestnogo Klira Mitropol. Arhidiecezii Gr. Kat. L'vovskoj na Rok'1896*, Lwow 1896, s. 30.

Józefa Ignacego Kraszewskiego), miasta oddalonego zaledwie 20 km od Witoroża. W czasie internowania ojca w Siedlcach uczęszczali do miejscowego gimnazjum. Przymusowa przeprowadzka do Radomia oznaczała konieczność ponownej zmiany szkoły. Gdy rodzina Mazanowskich przed prześladowaniami schroniła się w Galicji, bracia kontynuowali naukę w Gimnazjum im. Franciszka Józefa we Lwowie. Antoni złożył tam egzamin maturalny w 1879, a Mikołaj w 1881 r. Obaj dalsze kształcenie podjęli na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Lwowskiego, gdzie studiowali polonistykę i filologię klasyczną. Antoni uczęszczał również na zajęcia z historii i filozofii. Po zakończeniu edukacji we Lwowie ich drogi chwilowo się rozeszły. Antoni, który uzyskał stypendium sapsieżyńskie, przez dwa lata studiował w Monachium i Bazylei. W 1886 r., po powrocie do kraju, starał się bezskutecznie o posadę nauczyciela w Krakowie. Ostatecznie wyjechał do Warszawy, gdzie początkowo utrzymywał się z pracy dziennikarskiej. W celu zapewnienia materialnej egzystencji rodzinie zaczął pomagać teściowi w prowadzeniu majątku ziemskiego położonego koło Mszczonowa w guberni warszawskiej⁶³.

W tym czasie Mikołaj rozpoczął pracę zawodową jako nauczyciel domowy u Stanisława Badeniego, wówczas posła na Sejm Krajowy. W 1887 r. otrzymał posadę zastępcy nauczyciela w IV Gimnazjum we Lwowie. W latach 1891–1893 pracował jako nauczyciel rzeczywisty w gimnazjum w Bochni, po czym uzyskał przeniesienie do Gimnazjum im. św. Jacka w Krakowie. W 1910 r. objął kierownictwo filii tej szkoły, która po odzyskaniu niepodległości została przekształcona w VII Gimnazjum Realne (obecnie VI Liceum Ogólnokształcące im. Adama Mickiewicza). Dyrektorem tego gimnazjum pozostał aż do przejścia na emeryturę w 1931 r. Jego brat Antoni po kilkuletnim pobycie w Królestwie Polskim powrócił do Galicji. W 1891 r. objął po Mikołaju posadę zastępcy nauczyciela w IV Gimnazjum we Lwowie. Dwa lata później złożył egzamin nauczycielski i podjął pracę w gimnazjum stryjskim, skąd po roku przeniósł się do Gimnazjum w Podgórzu (obecnie IV Liceum Ogólnokształcące im. Tadeusza Kościuszki), miejscowości stanowiącej dzisiaj część Krakowa. Od 1902 aż do śmierci w 1916 r. uczył w III Gimnazjum w Krakowie (obecnie II Liceum Ogólnokształcące im. Króla Jana III Sobieskiego). Oprócz tego obaj bracia pracowali równocześnie w różnych szkołach krakowskich, w tym w Prywatnym Gimnazjum Żeńskim Heleny Strażyńskiej, w której Antoni pełnił funkcję dyrektora, a Mikołaj uczył języka polskiego⁶⁴.

⁶³ R. Skręt, *Mazanowski Antoni Gabriel...*, s. 289–290; tenże, *Mazanowski Mikołaj...*, s. 291.

⁶⁴ *Šematizm Vsečestnogo Klira Mitropol. Arhidieczii Gr. Kat. L'ovskoj na Rok'1897*, Lwów 1897, s. 191.

Bracia Mazanowscy obok pracy dydaktycznej prowadzili badania naukowe w zakresie literaturoznawstwa. W 1897 r. Antoni, a pięć lat później Mikołaj, zostali członkami Komisji Akademii Umiejętności do Badań w Zakresie Historii Literatury i Oświaty w Polsce. Znaczną wagę przykładali też do popularyzowania wiedzy o literaturze⁶⁵. Obaj publikowali biografie autorów polskich, które ukazywały się w ramach popularnej „Biblioteki Powszechnej”⁶⁶, wydawanej przez Wilhelma Zukerkandela w Złoczowie⁶⁷. Wspólnie napisali *Podręcznik do dziejów literatury polskiej*, którego pierwsze wydanie ukazało się w 1901 r.⁶⁸ Kilkanaście lat później Antoni opracował podręczniki do języka polskiego dla VII i VIII klasy gimnazjum⁶⁹. W swoim dorobku miał również pierwszą syntezę Młodej Polski⁷⁰. Z kolei Mikołaj, który w młodości zajmował się twórczością Antoniego Malczewskiego⁷¹, na doświadczeniach nauczycielskich oparł swoje *Szkice*⁷², stanowiące beletrystyczne ujęcie aktualnych problemów wychowawczych. Bogata spuścizna pisarska braci Mazanowskich, która odegrała ważną rolę w kształtowaniu wiedzy o literaturze polskiej nie tylko na terenie zaboru austriackiego, obejmuje również liczne artykuły rozproszone po różnych wydawnictwach.

Nauczycielem szkoły średniej, wprawdzie nie z wyboru, ale z konieczności życiowej, został również Konstanty Stecki (1885–1978), relegowany z siedleckiego gimnazjum w 1902 r. za udział w proteście przeciwko nauczaniu religii w języku rosyjskim. Dwa lata później rozpoczął studia rolnicze w Uniwersytecie Jagiellońskim, zakończone uzyskaniem dyplomu agronoma. W latach 1907–1909 naukę kontynuował na fakultecie przyrodniczym, pracując pod

⁶⁵ R. Skręt, *Mazanowski Antoni Gabriel...*, s. 289–290; tenże, *Mazanowski Mikołaj...*, s. 291.

⁶⁶ R. Skręt, *Mazanowski Antoni Gabriel...*, s. 289–290; tenże, *Mazanowski Mikołaj...*, s. 291; *Kronika Gimnazjum w Bochni 1817–1904*, wyd. A. Gicała, Z. Sitko, Kraków 2017, s. 88, 93; *I Sprawozdanie Prywatnego Gimnazjum Żeńskiego Heleny Strażyńskiej w Krakowie za rok szkolny 1908/1909*, Kraków 1909, s. 13–14; *V Sprawozdanie Dyrekcji Prywatnego Gimnazjum Żeńskiego Heleny Strażyńskiej w Krakowie za rok szkolny 1912/1913*, Kraków 1913, s. 3.

⁶⁷ R. Skręt, *Mazanowski Antoni Gabriel...*, s. 289–290; tenże, *Mazanowski Mikołaj...*, s. 291.

⁶⁸ A. Mazanowski, *Kornel Ujejski*, Złoczów [1898]; tenże, *Ignacy Krasicki*, Złoczów [1901]; tenże, *Stanisław Wyspiański*, Złoczów [1907]; tenże, *Marya Konopnicka*, Lwów–Złoczów [1913]; tenże, *Jan Kochanowski*, Lwów–Złoczów [1923]; M. Mazanowski, *Zygmunt Krasiński*, Złoczów [1897]; tenże, *Aleksander hr. Fredro*, Złoczów [1900]; tenże, *Juliusz Słowacki*, Złoczów [1904]; tenże, *Seweryn Goszczyński*, Lwów–Złoczów [1909]; tenże, *Antoni Malczewski*, Lwów–Złoczów [1913].

⁶⁹ R. Żebrowski, *Zukerkandel Wilhelm [w:] Polski słownik judaistyczny. Dzieje. Kultura. Religia. Ludzie*, t. 2, red. Z. Borzymińska, R. Żebrowski, Warszawa 2003, s. 836–837.

⁷⁰ A. i M. Mazanowscy, *Wypisy polskie na VII klasę gimnazjalną*, Kraków 1901.

⁷¹ A. Mazanowski, *Wypisy polskie na VIII klasę gimnazjalną*, Kraków 1914; tenże, *Wypisy polskie na VIII klasę gimnazjalną*, Kraków 1914.

⁷² Tenże, *Młoda Polska w powieści, liryce i dramacie*, Kraków 1902.

kierunkiem prof. Edwarda Janczewskiego⁷³, syna Cypriana, współzałożyciela tajnego stowarzyszenia „Czarnych Braci”⁷⁴, wspomnianego w III części *Dziadów* przez Jana Sobolewskiego⁷⁵. Stecki jako początkujący badacz zajmował się mykologią. Zebrał, opracował i wydał materiał dotyczący grzybów z okolic Rymanowa⁷⁶. W październiku 1909 r. został asystentem prof. Kazimierza Rogoyskiego, kierownika Katedry Uprawy Roli i Roślin, absolwenta Uniwersytetu w Dorpacie, który pochodził z Królestwa Polskiego⁷⁷. Pół roku później z powodu gruźlicy płuc zrezygnował jednak z pracy i wyjechał na leczenie do sanatorium w Kościelisku, prowadzonego przez Bronisławę i Kazimierza Dłuskich, siostrę i szwagra Marii Curie-Skłodowskiej. Po zakończeniu kuracji pozostał w Zakopanem. Egzystencję zapewniła mu praca nauczyciela w gimnazjum koedukacyjnym założonym przez Ksawerego i Zofię Praussów⁷⁸, którego program uwzględniał wymagania szkół rosyjskich, co ułatwiało w niej naukę młodzieży z Królestwa. W kwietniu 1915 r., z powodu zaangażowania właścicieli w tworzenie szkolnictwa polskiego na terenach Kongresówki, zajętych przez wojska państw centralnych, działalność gimnazjum zakopiańskiego uległa zawieszeniu⁷⁹. W tej sytuacji Stecki podjął pracę w Prywatnym Gimnazjum Realnym (obecnie Liceum Ogólnokształcące im. Oswalda Balzera). W czasie swojego pobytu prowadził badania z zakresu botaniki i etnografii Podhala. Działal również aktywnie w Towarzystwie Tatrzańskim⁸⁰. W 1920 r. na podstawie rozprawy *Zmienność kwiatów szafrańca tatrzańskiego*⁸¹, napisanej pod kierunkiem prof. Władysława Szafera, doktoryzował się w Uniwersytecie Jagiellońskim. W 1923 r. został pracownikiem Uniwersytetu Poznańskiego⁸². Dwa lata przed

⁷³ M. Mazanowski, *Żywot i utwory Antoniego Malczewskiego*, Lwów 1890.

⁷⁴ Tenże, *Szkice pedagogiczne. Serya I*, Kraków 1912; tenże, *Szkice. Serya II*, Kraków 1917.

⁷⁵ A. Dzieczkowski, *Stecki Konstanty Marian Mścislaw* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 43, red. A. Romanowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1962–1964, s. 86–87.

⁷⁶ Z. Kosiek, *Janczewski (Glinka-Janczewski) Edward Franciszek* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 10, red. K. Lepszy, Wrocław–Warszawa–Kraków 1962–1964, s. 495–496; S. Pigoń, *Janczewski Cyprian* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 10, red. K. Lepszy, Wrocław–Warszawa–Kraków 1962–1964, s. 494–495.

⁷⁷ A. Mickiewicz, *Dramaty*, t. 3, *Dziady*, część III, akt 1, w. 189–246, Warszawa 1995, s. 142–144.

⁷⁸ K. Stecki, *Przyczynek do mykologii Galicyi, I: Grzyby okolic Rymanowa-Zdroju, „Sprawozdanie Komisji Fizyograficznej” 1910, t. 44, cz. 3: Materiały zebrane przez sekcję botaniczną*, s. 49–56.

⁷⁹ M. Strutyńska, *Rogoyski Kazimierz* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 31, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1988–1989, s. 458.

⁸⁰ A. Dzieczkowski, dz. cyt., s. 87.

⁸¹ H. Kiepuska, *Prauss Franciszek Ksawery* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 28, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1984–1985, s. 353–354.

⁸² A. Dzieczkowski, dz. cyt., s. 87.

śmiercią wydał *Wspomnienia zakopiańskie*, obejmujące okres jego trzynastoletniego pobytu na Podhalu⁸³.

W swojej karierze z oboma galicyjskimi ośrodkami akademickimi – lwowskim i krakowskim związany był Stanisław Bądryński (1862–1929), absolwent gimnazjum siedleckiego, które ukończył ze srebrnym medalem. W 1881 r., po uzyskaniu matury, dalszą naukę podjął na Wydziale Matematyczno-Przyrodniczym Uniwersytetu Warszawskiego, skąd na drugim roku z powodów politycznych został relegowany. Udało mu się uniknąć służby w rosyjskiej armii i wyjechać do Galicji. W 1883 r. rozpoczął studia w Uniwersytecie Lwowskim, gdzie zgłębiał wiedzę z zakresu chemii organicznej pod kierunkiem Bronisława Radziszewskiego⁸⁴, komisarza pełnomocnego Rządu Narodowego podczas powstania styczniowego⁸⁵. Za jego radą po dwóch latach przeniósł się na Uniwersytet w Bernie. Opuszczając Lwów, rozpoczął dwunastoletnią tułaczkę po Szwajcarii i Niemczech. W 1887 r. ukończył studia, uzyskując stopień doktora z chemii. Pracę zawodową podjął najpierw w kantonalnym Zakładzie Badania Środków Żywności, a później w szpitalu. W 1892 r. rozpoczął studia medyczne w Zurychu, które musiał godzić z pracą zarobkową. W poszukiwaniu zatrudnienia umożliwiającego dalszą naukę kilkakrotnie zmieniał uczelnie. Studiował w Lipsku, Bazylei i Heidelbergu. W 1895 r. na Uniwersytecie w tej ostatniej miejscowości obronił doktorat z medycyny. Dwa lata później na prośbę Odo Bujwida przyjechał do Krakowa. Ten pochodzący z Wilna bakteriolog, pionier higieny i profilaktyki zdrowotnej, absolwent Uniwersytetu Warszawskiego, najchętniej otaczał się współpracownikami pochodzącymi z Kongresówki. Bądryński, po otrzymaniu obywatelstwa austriackiego, zajął się organizacją Państwowego Zakładu Badania Środków Spożywczych w Krakowie. W trakcie pobytu w tym mieście ożenił się z Zofią Lubomęską, córką prof. Ruperta Lubomęskiego⁸⁶, wówczas kierownika Studium Rolniczego w Uniwersytecie Jagiellońskim, a wcześniej związanego z Akademią Rolniczą w Dublanach, który w młodości walczył w powstaniu styczniowym⁸⁷. W 1899 r. Bądryński objął kierownictwo Zakładu Higieny na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Lwowskiego. W późniejszych latach kierował Zakładem Chemii Lekarskiej i Kate-

---

⁸³ K. Stecki, *Zmienność kwiatów szafranu tatrzańskiego*, „Rozprawy Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego Polskiej Akademii Umiejętności” 1921, seria III, t. 21, dział B, Nauki Biologiczne, s. 141–179.

⁸⁴ A. Dzieczkowski, dz. cyt., s. 87.

⁸⁵ K. Stecki (senior), *Wspomnienia zakopiańskie (1910–1923)*, Kraków 1976.

⁸⁶ S. Dąbrowski, *Bądryński Stanisław* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 1, red. W. Konopczyński, Kraków 1935, s. 379–380.

⁸⁷ S. M. Brzozowski, F. Ramotowska, *Radziszewski Leonard Bronisław* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 30, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1987, s. 114–115.

drą Chemii Fizjologicznej. Wkrótce po odzyskaniu przez Polskę niepodległości przeniósł się na Uniwersytet Warszawski⁸⁸.

Podobnie z oboma ośrodkami akademickimi w Galicji związany był Seweryn Krzemieniewski (1871–1945). W 1890 r. po ukończeniu gimnazjum siedleckiego dalszą naukę podjął w Uniwersytecie Warszawskim, gdzie początkowo studiował medycynę, a następnie nauki przyrodnicze. W roku akademickim 1893/94 został aresztowany za przynależność do nielegalnych organizacji oświatowych. W X Pawilonie Cytadeli spędził kilka miesięcy⁸⁹. W kwietniu 1894 r., podczas próby ponownego zatrzymania, które miało miejsce na stacji przy ul. Chmielnej, gdzie mieszkał razem z Józefem Trzebińskim, uciekł⁹⁰. Poszukiwany przez rosyjską policję zbiegł do Galicji i kontynuował studia w Uniwersytecie Jagiellońskim, które ukończył trzy lata później. Władze państwowe, „niechętne studentom z Królestwa”, początkowo nie zaakceptowały jego kandydatury na stanowisko asystenta w Uniwersytecie Jagiellońskim. W tej sytuacji otrzymał angaż demonstratora w katedrze fizjologii roślin i chemii. W latach 1900–1902 pracował jako asystent w Akademii Rolniczej w Dublanach, skąd przeniósł się na Uniwersytet Jagielloński, gdzie pracował na tym stanowisku pod kierownictwem prof. Emila Godlewskiego (seniora)⁹¹, pochodzącego z Kielecczyny absolwenta Szkoły Głównej w Warszawie⁹². W 1905 r. Krzemieniewski doktoryzował się na macierzystej uczelni, a cztery lata później – habilitował. W 1909 r. został zatrudniony w Dublanach, gdzie zastąpił prof. Mariana Raciborskiego⁹³, urodzonego w Królestwie, syna uchodźców politycznych po powstaniu styczniowym⁹⁴. Podczas I wojny światowej Krzemieniewski pracował jako delegat Naczelnego Komitetu Narodowego na terenie Królestwa Polskiego. W 1919 r. został profesorem zwyczajnym Uniwersytetu Lwowskiego. W roku akademickim 1931/32 pełnił urząd rektora tej uczelni⁹⁵. W 1945 r. został powołany na katedrę anatomii i fizjologii roślin w Uniwersytecie Jagiellońskim, ale z powodu śmierci nie zdążył jej objąć. Został pochowany na cmen-

⁸⁸ H. Lichočka, *Stanisław Ludwik Filip Bądzynski 1862–1929* [w:] *Portrety uczonych. Profesorowie Uniwersytetu Warszawskiego 1915–1945. A–L*, red. P. Salwa, A.K. Wróblewski, Warszawa 2016, s. 96–99.

⁸⁹ S.M. Brzozowski, *Krzemieniewski Seweryn Józef* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 15, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1970, s. 519.

⁹⁰ M. Trzebiński, *Pamiętnik malarza*, Wrocław 1958, s. 109–113.

⁹¹ S.M. Brzozowski, *Krzemieniewski Seweryn Józef...*, s. 519.

⁹² B. Hryniewiecki, *Godlewski Emil* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 8, red. K. Lepszy, Wrocław–Kraków–Warszawa 1959–1960, s. 172.

⁹³ S.M. Brzozowski, *Krzemieniewski Seweryn Józef...*, s. 519.

⁹⁴ Z. Kosiek, *Raciborski Marian* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 29, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1986, s. 598–599.

⁹⁵ S.M. Brzozowski, *Krzemieniewski Seweryn Józef...*, s. 519–520.

tarzu Rakowickim w Krakowie. W 1899 r. ożenił się z Heleną Choynowską, która pochodziła z Kongresówki, ale kształciła się w Krakowie. Małżonkowie przez wiele lat wspólnie prowadzili badania naukowe⁹⁶.

Praca w Uniwersytecie Jagiellońskim stanowiła ważny epizod w karierze naukowej Józefa Trzebińskiego (1867–1941), kolegi Seweryna Krzemieniewskiego. Po ukończeniu gimnazjum siedleckiego początkowo podjął studia medyczne w Uniwersytecie Warszawskim, z których zrezygnował na rzecz przyrodniczych. W kwietniu 1894 r. został aresztowany za udział w nielegalnej działalności oświatowej i osadzony w X Pawilonie Cytadeli Warszawskiej. Po zwolnieniu pracował jako prywatny nauczyciel w Hucie Garwolińskiej⁹⁷, gdzie napisał swoją pierwszą rozprawę, opublikowaną przez Akademię Umiejętności⁹⁸. Stypendium z Kasy im. Józefa Mianowskiego pozwoliło mu pogłębiać wiedzę w Niemczech. Współpraca z Akademią Umiejętności zaowocowała zatrudnieniem go w Krakowie. W latach 1900–1904 był asystentem w Katedrze Anatomii i Fizjologii Roślin, kierowanej przez wspomnianego wcześniej prof. Edwarda Janczewskiego. W 1903 r. na tej uczelni obronił doktorat, napisany pod kierunkiem prof. Emila Godlewskiego (seniora), który był również opiekunem naukowym Seweryna Krzemieniewskiego. W następnym roku opuścił jednak Galicję, aby podjąć pracę w Stacji Entomologicznej Wszechrzyjskiego Związku Cukrowników w Smile (ukr. *Сміла*) koło Czerkas (ukr. *Черкаси*), gdzie prowadził badania nad chorobami roślin uprawnych. Po ośmiu latach przeniósł się do Warszawy⁹⁹. W tym czasie pozostawał nadal członkiem Komisji Fizjograficznej Akademii Umiejętności w Krakowie¹⁰⁰. W 1920 r. uzyskał habilitację w Uniwersytecie Jagiellońskim. W okresie międzywojennym pracował w Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie¹⁰¹.

W Uniwersytecie Jagiellońskim swoją naukową karierę rozpoczynał również Eugeniusz Frankowski (1884–1962), „światowej sławy badacz, znawca i teoretyk sztuki ludowej”, iberysta i baskolog, jako uczeń relegowany z siedleckiego gimnazjum za udział w proteście przeciwko nauczaniu religii w języku rosyjskim. Naukę kontynuował w Żytomierzu, skąd został usunięty z powodu działalności politycznej. W 1907 r. uzyskał maturę w gimnazjum polskim

⁹⁶ Tenże, *Krzemieniewska z Choynowskich Helena Józefa* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 15, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1970, s. 518–519.

⁹⁷ B. Hryniewiecki, *Prof. dr Józef Trzebiński. Czterdziestolecie pracy naukowej*, „Acta Societatis Botanicorum Poloniae” 1937, t. 14, nr 4, s. 249–252;

⁹⁸ J. Trzebiński, *Flora lasów garwolińskich i sąsiednich okolic*, Kraków 1899.

⁹⁹ P. Köhler, T. Majewski, dz. cyt., s. 51–52; A. Trzebińska-Wróbłewska, *Mój ojciec. Profesor Józef Trzebiński oczami córki i nie tylko*, Podkowa Leśna 2002, s. 10–15, 19–20, 24–26.

¹⁰⁰ *Komisya Fizjograficzna*, „Rocznik Akademii Umiejętności w Krakowie. 1914/1916”, Kraków 1916, s. 56.

¹⁰¹ P. Köhler, T. Majewski, dz. cyt., s. 51.

w Siedlcach, honorowaną na terenie Galicji. W latach 1907–1911 studiował w Uniwersytecie Jagiellońskim nauki przyrodnicze, specjalizując się w antropologii biologicznej. Po ukończeniu studiów został asystentem prof. Juliana Talko-Hryncewicza¹⁰², pochodzącego z Litwy badacza Syberii¹⁰³. Pracę naukową rozpoczął od udziału w badaniach prowadzonych przez Katedrę Antropologii nad góralami polskimi. W tym czasie podjął również prace badawcze na Polesiu i Wołyniu¹⁰⁴. Przełom w jego karierze stanowił wyjazd do Hiszpanii w 1914 r. Tam zastała go I wojna światowa, która spowodowała, że powrócił do Krakowa dopiero po sześciu latach. Czas ten wykorzystał na prowadzenie badań, których rezultatem były liczne publikacje¹⁰⁵. W 1921 r. doktoryzował się w swojej macierzystej uczelni na podstawie rozprawy *Estelas discoideas de la Peninsula Iberia*¹⁰⁶. W okresie międzywojennym był dyrektorem Muzeum Etnograficznego w Warszawie i pracownikiem naukowym Uniwersytetu Warszawskiego, a następnie Uniwersytetu Poznańskiego¹⁰⁷.

W Galicji nie wszyscy uchodźcy polityczni mieli jednak łatwy dostęp do edukacji akademickiej. Z niechęcią urzędników austriackich spotkał się Józef Kuć (1868–1912), absolwent gimnazjum siedleckiego, jeden z najaktywniejszych organizatorów uczniowskiego ruchu samokształceniowego, działacz Socjaldemokracji Królestwa Polskiego. Po ukończeniu szkoły średniej jego edukację na pewien czas przerwała amputacja nogi. W 1893 r. rozpoczął studia medyczne w Uniwersytecie Warszawskim. Dwa lat później z powodu aresztowania, pod zarzutem prowadzenia nielegalnej działalności socjalistycznej, został z uczelni relegowany. W X Pawilonie Cytadeli Warszawskiej spędził kilka miesięcy. Po zwolnieniu wyjechał do Krakowa w celu kontynuowania studiów, ale nie otrzymał zgody na podjęcie ich z powodu zastrzeżeń związanych z jego zaangażowaniem politycznym. Nie stanowiło to jednak przeszkody, aby zatrudnić go w uniwersyteckim Laboratorium Patologii Doświadczalnej. W 1898 r. umorzono jego sprawę, co z braku perspektyw na wznowienie studiów wpłynęło na podjęcie przez niego decyzji o powrocie do Warszawy. Egzystencję zapewniła mu posada urzędnika na kolei. W 1903 r. jeszcze raz bezskutecznie starał się o przyjęcie na Uniwersytet Jagielloński. Podczas rewolucji, która na kilka lat ogarnęła Imperium Rosyjskie po przegranej wojnie z Japonią, prowa-

¹⁰² K. Wolski, *Eugeniusz Frankowski 1884–1962*, „Polska Sztuka Ludowa” 1962, t. 16, z. 4, s. 249–250.

¹⁰³ K. Stołyhwo, *Hryncewicz Talko Julian* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 10, red. K. Lepszy, Wrocław–Warszawa–Kraków 1962–1964, s. 55–56.

¹⁰⁴ K. Wolski, dz. cyt., s. 250.

¹⁰⁵ R. Tomicki, *Iberica Frankowsciana. W 120 rocznicę urodzin Eugeniusza Frankowskiego*, „Etnografia Polska” 2004, t. 48, z. 1–2, s. 17–28.

¹⁰⁶ E. Frankowski, *Estelas discoideas de la Peninsula Iberia*, Madryt 1920.

¹⁰⁷ K. Wolski, dz. cyt., s. 249–250.

dził aktywną działalność polityczną. Z tego powodu był wielokrotnie represjonowany. W 1908 r. ponownie wyjechał do Krakowa, aby dokończyć przerwane dwanaście lat wcześniej studia medyczne. Tym razem został przyjęty w poczet studentów Uniwersytetu Jagiellońskiego. Utrzymywał się dzięki finansowemu wsparciu działaczy PPS z Królestwa. Studia ukończył 20 lipca 1911 r., uzyskując stopień doktora. Podczas pobytu w Krakowie prowadził aktywną działalność polityczną i oświatową. Czynn timer uczestniczył w pracach Towarzystwa Uniwersytetu Ludowego im. Adama Mickiewicza. Jego zaangażowanie na różnych polach przerwała amputacja drugiej nogi, przeprowadzona niedługo przed śmiercią z powodu postępującej gruźlicy kości. Zmarł 11 lutego 1912 r. Na jego pogrzebie przemawiał Feliks Dzierżyński¹⁰⁸.

Skutków polityki rusyfikacji, nasilającej się ponownie po wygaśnięciu wrzenia rewolucyjnego, doświadczył prof. Zdzisław Dmochowski (1864–1924), młodszy kolega Stanisława Bądryńskiego z czasów szkolnych. Po ukończeniu gimnazjum siedleckiego przez wiele lat związany był z Uniwersytetem Warszawskim, najpierw jako student medycyny, później – pracownik naukowy. Specjalizował się w anatomopatologii. W latach 1909–1910 tymczasowo zarządzał Katedrą Anatomopatologiczną, którą dotychczas powierzano Polakom. Ostatecznie jednak władze na jej kierownika wyznaczyły Rosjanina, który w środowisku lekarskim dyskredytował swoich poprzedników. To spowodowało, że Dmochowski zrezygnował z pracy w uczelni. Dwa lata później przyjął propozycję objęcia Katedry Anatomopatologicznej w Uniwersytecie Lwowskim. Zatrudnienie go wywołało jednak protesty młodzieży akademickiej, zarzucającej mu brak patriotyzmu, ponieważ w czasie bojkotu szkolnictwa rosyjskiego nadal pracował w Uniwersytecie Warszawskim, przez co uznany został za łamistrajka. Po pewnym czasie napięcie wokół jego osoby opadło¹⁰⁹. W lipcu 1917 r. został wybrany dziekanem Wydziału Medycznego na nadchodzący rok akademicki. Praca w Uniwersytecie Lwowskim stanowiła zwieńczenie jego kariery naukowej. Po odzyskaniu niepodległości jako lekarz znalazł się w szeregach Wojska Polskiego. W stan spoczynku przeszedł w stopniu generała brygady. Do pracy akademickiej już nie powrócił¹¹⁰.

Ofiarą polityki rusyfikacji był również Adam Kryński (1844–1932), filolog i językoznawca, który na terenie Królestwa Polskiego nie mógł uczyć języka

¹⁰⁸ J. Myśliński, A. Pacholczykowa, *Kuć Józef* [w:] *Słownik biograficzny działaczy polskiego ruchu robotniczego*, red. F. Tych, t. 3, Warszawa 1992, s. 524–525; L. Dubacki, *Kuć Józef* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 16, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1971, s. 97–98.

¹⁰⁹ L. Zembrzuski, *Dmochowski Zdzisław* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 5, red. W. Konopczyński, Kraków 1939–1946, s. 211–212.

¹¹⁰ *Kronika. Z Uniwersytetu Lwowskiego*, „Gazeta Lwowska” nr 152 z 7 lipca 1917, s. 3.

polskiego. Zatrudnienie go w Uniwersytecie Lwowskim stanowiło nowy rozdział w życiu emerytowanego nauczyciela szkół średnich, który – obejmując posadę – liczył 64 lata. Edukację rozpoczął w czasach, w których siedleckie gimnazjum zostało przejściowo zdegradowane do roli pięcioletniej szkoły powiatowej. Po ukończeniu trzeciej klasy przeniósł się do gimnazjum realnego w Warszawie. W 1869 r. ukończył Szkołę Główną, w ostatnim roku jej działalności. Przez rok studiował w Lipsku sławistykę i języki klasyczne, po czym podjął pracę w II Rządowym Gimnazjum Filologicznym w Warszawie, w którym do czasu przejścia na emeryturę uczył greki, łaciny i francuskiego. Działalność zawodową łączył z pracą naukową, której rezultatem stały się liczne publikacje¹¹¹. Wspólnie z Janem Karłowiczem oraz Władysławem Niedźwieckim zainicjował wydawanie *Słownika języka polskiego*¹¹². Od 1889 r. był członkiem korespondentem Wydziału Filologicznego Akademii Nauk w Krakowie¹¹³. W 1908 r. objął Katedrę Filologii Słowiańskiej w Uniwersytecie Lwowskim. W latach 1910–1914 pełnił funkcję prezesa Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie. Wybuch wojny zastał go w Królestwie Polskim. Po wyparciu wojsk rosyjskich z terenów Kongresówki włączył się w organizowanie Uniwersytetu Warszawskiego, jako polskiej placówki akademickiej, i do pracy na uczelni lwowskiej już nie powrócił¹¹⁴.

W Galicji działalność oświatową rozwinął Adam Szymański (1852–1916), absolwent gimnazjum siedleckiego, zesłaniec, pisarz i publicysta. W młodości represjonowany za działalność w Rządzie Narodowym¹¹⁵, utworzonym w 1877 r. po wybuchu wojny rosyjsko-tureckiej¹¹⁶. W czerwcu 1903 r. autor *Szkiców*¹¹⁷, opowiadań związanych z jego przymusowym pobytom na Syberii, osiadł w Krakowie. Na terenie zaboru austriackiego żył jego brat Władysław, przedsiębiorca naftowy, dyrektor Towarzystwa Handlu, Przemysłu i Rolnictwa we Lwowie¹¹⁸. W okresie krakowskim pisarz szczególną uwagę zwrócił na problematykę z zakresu pedagogiki. Założył Towarzystwo „Zreformowania

¹¹¹ S. Szober, *Adam Antoni Kryński. Życie i prace*, Warszawa 1924, s. 7–39.

¹¹² *Słownik języka polskiego*, ułożony pod red. J. Karłowicza, A. Kryńskiego, W. Niedźwieckiego, t. 1–8, Warszawa 1900–1927.

¹¹³ *Wydział Filologiczny*, „Rocznik Akademii Umiejętności w Krakowie. Rok 1903/1904” Kraków 1904, s. 23.

¹¹⁴ S. Urbańczyk, *Kryński Adam Antoni [w:] Polski słownik biograficzny*, t. 15, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1970, s. 465–466.

¹¹⁵ B. Burdziej, *Szymański Adam [w:] Polski słownik biograficzny*, t. 50, red. A. Romanowski, Warszawa–Kraków 2014, s. 130–133.

¹¹⁶ H. Wereszycki, *Historia polityczna Polski 1864–1918*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1990, s. 49–51; W. Pobóg-Malinowski, dz. cyt., s. 16–17.

¹¹⁷ A. Szymański, *Szkie*, t. 1–2, Petersburg 1887–1890.

¹¹⁸ B. Burdziej, dz. cyt., s. 130, 132.

Wychowania i Nauczania”, które miało na celu poprawę systemu edukacji¹¹⁹. Wydał dwa tomy „Reformy Szkolnej”, pisma projektowanego początkowo jako kwartalnik, a później rocznik¹²⁰. Propagował elementarz Konrada Prószyńskiego „Promyka”, apelując o wprowadzenie tego podręcznika w „Galicyi ubogiej”, ułatwiającego naukę czytania i pisania szerokiej rzeszy ludności¹²¹. Krytycznie odnosił się do stanu oświaty w tym kraju koronnym. Uważał, że pomimo istnienia lepszej sytuacji politycznej niż w pozostałych dwóch zaborach, w Galicji robi się „zbyt mało dla spraw nauczania i wychowania”¹²². W 1909 r. opublikował na łamach „Kuriera Lwowskiego” opowiadanie *Matka (Pani Kozłowska)*, napisane kilka lat wcześniej jako zapowiedź cyklu prozatorskiego *Rok 1863*, który już nie zdążył powstać¹²³. Utwór ten osobno ukazał się dopiero po odzyskaniu przez Polskę niepodległości¹²⁴. Na przeszkodzie jego aktywniejszej działalności w okresie galicyjskim stanęły problemy zdrowotne. Wybuch wojny zastał go w Druskiennikach na Litwie, gdzie przebywał na leczeniu. W 1916 r. zmarł w Moskwie i tam został pochowany¹²⁵.

Kwestia funkcjonowania absolwentów szkół średnich z zaboru rosyjskiego w tygłu galicyjskim stanowi szerszy problem badawczy, pozwalający dostrzec rolę, jaką odgrywała ta dzielnica w życiu społeczeństwa polskiego pomiędzy powstaniem styczniowym a I wojną światową. W przededniu jej wybuchu Galicja stała się ostoją polskiej irredenty, zasilanej przez młodzież napływającą zza kordonu, często doświadczoną już w walce z zaborcą rosyjskim. W obu galicyjskich ośrodkach akademickich – lwowskim i krakowskim liczba studentów z zaboru rosyjskiego wzrosła w konsekwencji rewolucji, która przetoczyła się przez Imperium Rosyjskie. Bogusław Miedziński (1891–1972), uczeń siedleckiego gimnazjum, w czasach szkolnych członek Oddziałów Bojowych PPS Frakcji Rewolucyjnej, nie mogąc otrzymać paszportu, przedostał się w okolicach Ojcowa przez zieloną granicę „na wolną ziemię krakowską”¹²⁶. Spotkał tu swoich znajomych z czasów szkolnych. W Krakowie studiowali jednak głównie ci, którzy polityką nie interesowali się, stąd wybrał Lwów i tamtejszą Politech-

¹¹⁹ E. Danowska, Ł. Romaniuk, „*Reforma Szkolna*” (1904, 1913) i jej twórca Adam Szymański [w:] *Oświatowe i edukacyjne aspekty działalności wychowawczej w XIX i początku XX wieku*, red. I. Michalska, G. Michalski, Łódź 2016, s. 169–177.

¹²⁰ „*Reforma Szkolna*” 1904–1911, t. 1–2.

¹²¹ A. Szymański, *Najlepszy elementarz świata. Znakomity elementarz polski Konrada Prószyńskiego (Promyka)*, Kraków 1904, s. 35.

¹²² E. Danowska, Ł. Romaniuk, dz. cyt., s. 174.

¹²³ B. Burdziej, dz. cyt., s. 132.

¹²⁴ A. Szymański, *Matka (Pani Kozłowska)*. Szkic z cyklu „*Rok 1863*”, Warszawa 1921.

¹²⁵ B. Burdziej, dz. cyt., s. 133.

¹²⁶ B. Miedziński, *Moje wspomnienia (1)*..., s. 27.

nikę, „gdzie kolonia Siedlczan była szczególnie liczna”¹²⁷. Po czterech latach z powodów rodzinnych przeniósł się na Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, w którym dominował klimat nauki, a atmosfera polityczna była mniej rozgąszczona¹²⁸.

Odrębne zagadnienie stanowi kwestia uchodźców z zaboru rosyjskiego, którzy asymilowali się w środowisku galicyjskim. W tym kontekście szczególnie ważny wydaje się aspekt dotyczący osób podejmujących pracę w szkolnictwie. W ich gronie znajdowali się również wychowankowie gimnazjum siedleckiego, którzy znaleźli się na terenie Galicji wskutek represji, rozumianych również jako ograniczenie możliwości podjęcia pracy lub prowadzenia badań naukowych z powodów przynależności do wspólnoty etnicznej. Problemem, na który należy zwrócić szczególną uwagę, pozostają relacje zawodowe pomiędzy imigrantami a autochtonami. Przypadek prof. Odo Bujwida wskazuje, że stosunki pomiędzy obu grupami nie zawsze układały się przykładowo. Analizując losy wychowanków siedleckiego gimnazjum, którzy po ukończeniu studiów otrzymali pracę nauczycieli akademickich, uwagę zwraca to, że ich naukowemu opiekunowie również pochodzili z zaboru rosyjskiego albo walczyli w powstaniu styczniowym. Inaczej sprawa przedstawiała się jednak w przypadku prof. Zdzisława Dmochowskiego, który po pięciu latach od chwili zatrudnienia został wybrany dziekanem Wydziału Medycznego Uniwersytetu Lwowskiego, chociaż przez lata związany był z warszawskim środowiskiem medycznym. Na podstawie dotychczasowych ustaleń trudno jednak wyciągać szersze wnioski.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum parafii greckokatolickiej w Borszowie koło Przemyślan na Ukrainie, Księgi metrykalne z lat 1881–1888.

Źródła drukowane

I Sprawozdanie Prywatnego Gimnazjum Żeńskiego Heleny Strażyńskiej w Krakowie za rok szkolny 1908/1909, Kraków 1909.

Kronika Gimnazjum w Bochni 1817–1904, wyd. A. Gicała, Z. Sitko, Kraków 2017.

Lista duchowieństwa dyecezyi chełmskiej obrządku grecko-unickiego za rok 1863, Warszawa 1864.

Schematismus Universi Venerabilis Cleri Archidioeceseos Metropolitanae Graeco Catholicae Leopoliensis pro Anno Domini 1877, Leopoli [br. r.].

Schematismus Universi Venerabilis Cleri Archidioeceseos Metropolitanae Graeco Catholicae Leopoliensis pro Anno Domini 1878, Leopoli [br. r.].

¹²⁷ Tenże, *Moje wspomnienia* (2), „Zeszyty Historyczne” 1975, z. 34, s. 137.

¹²⁸ Tenże, *Moje wspomnienia* (3), „Zeszyty Historyczne” 1976, 35, s. 88.

- Schematismus Universi Venerabilis Cleri Archidioeceseos Metropolitanae Graeco Catholicae Leopoliensis pro Anno Domini 1881*, Leopoli [br. r.].
- Šematizm Všečestnogo Klira Mitropol. Arhidiecezii Gr. Kat. L'vovskoj na Rok'1896, Lwow 1896.
- Šematizm Všečestnogo Klira Mitropol. Arhidiecezii Gr. Kat. L'vovskoj na Rok'1897, Lwow 1897.
- Šematizm Všečestnogo Klira Mitropol. Arhidiecezii Greko-Katoličeskoj L'vovskoj na Rok'1882, Lwow [br. r.].
- Šematizm Všečestnogo Klira Mitropol. Arhidiecezii Greko-Katoličeskoj L'vovskoj na Rok'1887, Lwow [br. r.].
- Šematizm Všečestnogo Klira Mitropol. Arhidiecezii Greko-Katoličeskoj L'vovskoj na Rok'1888, Lwow [br. r.].
- Ustawa o wychowaniu publicznym w Królestwie Polskim* [w:] Alexander Kraushar, *Margrabiego Wielopolskiego reforma wychowania publicznego w Królestwie Polskim*. Kartka z lat 1861–1862, Warszawa 1914.
- V Sprawozdanie Dyrekcyi Prywatnego Gimnazjum Żeńskiego Heleny Strażyńskiej w Krakowie za rok szkolny 1912/1913*, Kraków 1913.

Pamiętniki i wspomnienia

- Borkowski J., *Wspomnienia (1900–1905)* [w:] *Księga pamiątkowa Siedlczan (1844–1905) wraz z pamiętnikami zjazdów w r. 1920 i 1925*, Warszawa 1927.
- Chwałewik E., *Moje wspomnienia (1883–1895)* [w:] *Księga pamiątkowa Siedlczan (1844–1905) wraz z pamiętnikami zjazdów w r. 1920 i 1925*, Warszawa 1927.
- Frankowski J., *Dzieje Gimnazjum Siedleckiego (1844–1905)* [w:] *Księga pamiątkowa Siedlczan (1844–1905) wraz z pamiętnikami zjazdów w r. 1920 i 1925*, Warszawa 1927.
- Koszutski S., *Walka młodzieży polskiej o wielkie ideały. Wspomnienia z czasów gimnazjalnych i uniwersyteckich: Siedlce, Kielce, Warszawa, Kijów, Berlin, Paryż (1881–1900)*, Warszawa 1928.
- Kowalski A., *Nielegalne kółka samokształcenia w gimn. siedleckim (1888–1899)* [w:] *Księga pamiątkowa Siedlczan (1844–1905) wraz z pamiętnikami zjazdów w r. 1920 i 1925*, Warszawa 1927.
- Kożuchowski T., *Moje wspomnienia i przeżycia z pobytu w gimnazjum w Siedlcach od r. 1895–1903* [w:] *Księga pamiątkowa Siedlczan (1844–1905) wraz z pamiętnikami zjazdów w r. 1920 i 1925*, Warszawa 1927.
- Miedziński B., *Moje wspomnienia (1)*, „Zeszyty Historyczne” 1975, z. 33.
- Miedziński B., *Moje wspomnienia (2)*, „Zeszyty Historyczne” 1975, z. 34.
- Miedziński B., *Moje wspomnienia (3)*, „Zeszyty Historyczne” 1976, z. 35.
- Olędzki A., *W szkołach siedleckich w okresie powstaniowego fermentu (191–70)* [w:] *Księga pamiątkowa Siedlczan (1844–1905) wraz z pamiętnikami zjazdów w r. 1920 i 1925*, Warszawa 1927.
- Sawicki B., *Wspomnienia z lat szkolnych (1870–1878)* [w:] *Księga pamiątkowa Siedlczan (1844–1905) wraz z pamiętnikami zjazdów w r. 1920 i 1925*, Warszawa 1927.
- Stecki K. (senior), *Wspomnienia zakopiańskie (1910–1923)*, Kraków 1976.
- Sunderland J., *Z moich wspomnień*, Warszawa 1990.
- Trzebińska-Wróblewska A., *Mój ojciec. Profesor Józef Trzebiński oczami córki i nie tylko*, Podkowa Leśna 2002.
- Trzebiński J., *Wspomnienia z Gimnazjum Siedleckiego w 1880–1888 roku* [w:] *Księga pamiątkowa Siedlczan (1844–1905) wraz z pamiętnikami zjazdów w r. 1920 i 1925*, Warszawa 1927.
- Trzebiński M., *Pamiętnik malarza*, Wrocław 1958.
- Wojewódzki I., *O „Szkołe Podlaskiej”* [w:] *Księga pamiątkowa Siedlczan (1844–1905) wraz z pamiętnikami zjazdów w r. 1920 i 1925*, Warszawa 1927.

- Woynicz A., *Siedlczanom z 1874 – 1884 r.* [w:] *Księga pamiątkowa Siedlczan (1844–1905) wraz z pamiątkamijazdów w r. 1920 i 1925*, Warszawa 1927.
- Zawadzki R., *Wystąpienie o wykład religii po polsku. Rok 1902* [w:] *Księga pamiątkowa Siedlczan (1844–1905) wraz z pamiątkamijazdów w r. 1920 i 1925*, Warszawa 1927.

Prasa

- „Gazeta Lwowska” 1917.
- „Reforma Szkolna” 1904–1911, t. 1–2.
- „Rocznik Akademii Umiejętności w Krakowie” 1903–1904, 1914–1916.

Literatura

- Błogosławiony ks. Ignacy Kłopotowski w służbie ubogim i potrzebującym*, oprac. Z.A. Chomiuk CSL, Warszawa 2005.
- Brożek L., *Mondschein Józef Gabriel* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 21, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1976.
- Brzozowski S.M., *Krzemieniewska z Choynowskich Helena Józefa* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 15, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1970.
- Brzozowski S.M., *Krzemieniewski Seweryn Józef* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 15, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1970.
- Brzozowski S.M., Ramotowska F., *Radziszewski Leonard Bronisław* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 30, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1987.
- Burdziej B., *Szymański Adam* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 50, red. A. Romanowski, Warszawa–Kraków 2014.
- Chmara-Żaczekiewicz B., *Wroński Adam* [w:] *Encyklopedia muzyczna PWM*, t. 12: *W–Ż. Część biograficzna*, red. E. Dziębowska, Kraków 2012.
- Danowska E., Romaniuk Ł., „*Reforma Szkolna*” (1904, 1913) i jej twórca Adam Szymański [w:] *Oświatowe i edukacyjne aspekty działalności wychowawczej w XIX i początku XX wieku*, red. I. Michalska, G. Michalski, Łódź 2016.
- Davies N., *Galicja*, Kraków 2023.
- Dąbrowski S., *Bądryński Stanisław* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 1, red. W. Konopczyński, Kraków 1935.
- Domański C. W., *Skłodowski Władysław* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 38, red. H. Markiewicz, Warszawa–Kraków 1997–1998.
- Dubacki L., *Kuć Józef* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 16, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1971.
- Dzięczkowski A., *Stecki Konstanty Marian Mścisław* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 43, red. A. Romanowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1962–1964.
- Frankowski E., *Estelas discoideas de la Peninsula Iberia*, Madryt 1920.
- Galasiewicz J. K., *Czartowska ława*, Warszawa 1880.
- Hryniewicz B., *Godlewski Emil* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 8, red. K. Lepszy, Wrocław–Kraków–Warszawa 1959–1960.
- Hryniewicz B., *Prof. dr Józef Trzebiński. Czterdziestolecie pracy naukowej*, „Acta Societatis Botanicorum Poloniae” 1937, t. 14, nr 4.
- Jarowiecki J., *Prasa lwowska w latach 1864–1918. Bibliografia*, Kraków 2002.
- Kiepuska H., *Prauss Franciszek Ksawery* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 28, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1984–1985.
- Köhler P., Majewski T., *Józef Trzebiński*, „Wiadomości Botaniczne” 2016, t. 30.
- Kołbuk W., *Duchowieństwo unickie w Królestwie Polskim 1835–1875*, Lublin 1992.

- Konarski S., *Ponikowski Antoni* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 27, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1983.
- Konarski S., *Radliński Tadeusz* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 29, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1986.
- Konopka M., *Lwowska seria „Biblioteka Mrówki” i jej wydawcy (1869–1913)* [w:] *Od strony Kresów. Studia i szkice*, red. H. Bursztyńska, cz. 2, Kraków 2000.
- Kosiek Z., *Janczewski (Glinka-Janczewski) Edward Franciszek* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 10, red. K. Lepszy, Wrocław–Warszawa–Kraków 1962–1964.
- Kosiek Z., *Lubomęski Władysław Rupert* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 17, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1972.
- Kosiek Z., *Raciborski Marian* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 29, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1986.
- Kowalczuk M., *Zarys dziejów bibliotek siedleckich na przestrzeni wieków* [w:] *V wieków dziejów Siedlec*, red. D. Grzegorzczuk, P. Matusak, Siedlce 2011.
- Kowalik T., *Stanisław Szczepanowski – ekspert rozwoju gospodarczego*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1968, t. 13, nr 2.
- Lechicki C., *Kłopotowski Ignacy* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 13, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1967–1968.
- Lewandowski J., *Na pograniczu. Polityka władz państwowych wobec unitów Podlasia i Chełmszczyzny 1772–1875*, Lublin 1996.
- Lichocka H., *Stanisław Ludwik Filip Bądryński 1862–1929* [w:] *Portrety uczonych. Profesorowie Uniwersytetu Warszawskiego 1915–1945. A–Ł*, red. P. Salwa, A.K. Wróblewski, Warszawa 2016.
- Łąpiński W., *Walka o wykłady religii w języku polskim w gimnazjach Siedleckiem i Białskim w roku 1902*, Siedlce [1923].
- Łazuga W., „Garibaldi”, „Cavour” i polski Piemont, „Galicja. Studia i materiały” 2015, nr 1.
- Łazuga W., *Kalkulować... Polacy na szczytach C.K. Monarchii*, Poznań 2013.
- Łazuga W., *Uwikłani w przeszłość. „Proskrybowani” i „dyletanci”*, Poznań 2023.
- Mazanowscy A. i M., *Podręcznik do dziejów literatury polskiej*, Kraków 1901.
- Mazanowski A., *Ignacy Krasicki*, Złoczów [1901].
- Mazanowski A., *Jan Kochanowski*, Lwów–Złoczów [1923].
- Mazanowski A., *Kornel Ujejski*, Złoczów [1898].
- Mazanowski A., *Marya Konopnicka*, Lwów–Złoczów [1913].
- Mazanowski A., *Młoda Polska w powieści, liryce i dramacie*, Kraków 1902.
- Mazanowski A., *Stanisław Wyspiański*, Złoczów [1907].
- Mazanowski A., *Wypisy polskie na VII klasę gimnazjalną*, Kraków 1914.
- Mazanowski A., *Wypisy polskie na VIII klasę gimnazjalną*, Kraków 1914.
- Mazanowski M., *Aleksander hr. Fredro*, Złoczów [1900].
- Mazanowski M., *Antoni Malczewski*, Lwów–Złoczów [1913].
- Mazanowski M., *Juliusz Słowacki*, Złoczów [1904].
- Mazanowski M., *Seweryn Goszczyński*, Lwów–Złoczów [1909].
- Mazanowski M., *Szkice pedagogiczne. Serya I*, Kraków 1912.
- Mazanowski M., *Szkice. Serya II*, Kraków 1917.
- Mazanowski M., *Zygmunt Krasiński*, Złoczów [1897].
- Mazanowski M., *Żywot i utwory Antoniego Malczewskiego*, Lwów 1890.
- Mickiewicz A., *Dramaty*, t. 3: *Dziady*, Warszawa 1995.
- Molenda J., *Miedziński Bogusław* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 20, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1975.

- Myśliński J., Pacholczykowa A., *Kuć Józef* [w:] *Słownik biograficzny działaczy polskiego ruchu robotniczego*, red. F. Tych, t. 3, Warszawa 1992.
- Myśliński J., *Wysłouchowie – twórcy prasy ludowej*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1991, t. 30, nr 3–4.
- Osiński D. M., *Świętochowski Aleksander Henryk* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 45, red. A. Romanowski, Warszawa–Kraków 2017.
- Ostrowska T., *Radliński Zygmunt* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 29, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1986.
- Pacholczykowa A., *Kowalski Adam Józef* [w:] *Słownik biograficzny działaczy polskiego ruchu robotniczego*, red. F. Tych, t. 3, Warszawa 1992.
- Pajewski J., *Pierwsza wojna światowa 1914–1918*, Warszawa 2004.
- Pigoń S., *Janczewski Cyprian* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 10, red. K. Lepszy, Wrocław–Warszawa–Kraków 1962–1964.
- Płoski S., *Gorzechowski Jan Tomasz* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 8, red. H. Wereszycki, Wrocław–Kraków–Warszawa 1959–1960.
- Pobóg-Malinowski W., *Najnowsza historia polityczna Polski 1864–1945*, t. 1, Paryż 1953.
- Próchnik A., *Rusyfikacja szkoły polskiej po powstaniu styczniowym* [w:] *Walka o szkołę polską. W 25-lecie strajku szkolnego*, red. S. Drzewiecki, Z. Nowicki, T. Wojeński, Warszawa 1930.
- Radlak B., *Chwałewik Edward* [w:] *Słownik biograficzny działaczy polskiego ruchu robotniczego*, red. F. Tych, t. 1, Warszawa 1986.
- Red. [Redakcja], *Stawski Borys (Berek)* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 43, red. A. Romanowski, Warszawa–Kraków 2004–2005.
- Red. [Redakcja], *Szelązek Adolf Piotr* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 51, red. A. Romanowski, Warszawa–Kraków 2011.
- Rulikowski M., *Galasiewicz Jan Kanty* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 7, red. W. Konopczyński, Kraków 1948–1958.
- Semil E., „*Promieniści*” we Lwowie, „*Niepodległość*” 1937, t. 15, z. 3.
- Skrejko M., *Sunderland Jan Maurycy* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 45, red. A. Romanowski, Warszawa–Kraków 2007–2008.
- Skręt R., *Mazanowski Antoni Gabriel* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 20, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1975.
- Skręt R., *Mazanowski Mikołaj* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 20, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1975.
- Słownik języka polskiego*, ułożony pod red. J. Karłowicza, A. Kryńskiego, W. Niedźwiedzkiego, t. 1–8, Warszawa 1900–1927.
- Sroka S.T., *Szczepanowski (Prus-Szczepanowski) Stanisław Antoni* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 47, red. A. Romanowski, Warszawa–Kraków 2010–2011.
- Stecki K., *Przyczynek do mykologii Galicyi, I: Grzyby okolic Rymanowa-Zdroju*, „*Sprawozdanie Komisji Fizyograficznej*” 1910, t. 44, cz. 3: *Materyały zebrane przez sekcję botaniczną*.
- Stecki K., *Zmienność kwiatów szafrańca tatrzańskiego*, „*Rozprawy Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego Polskiej Akademii Umiejętności*” 1921, seria III, t. 21, dział B, Nauki Biologiczne.
- Stinia M., *Tradycje szkolnictwa gimnazjalnego na ziemiach polskich*, „*Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne*” 2015, t. 142, z. 2.
- Stołyhwo K., *Hrynciewicz Talko Julian* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 10, red. K. Lepszy, Wrocław–Warszawa–Kraków 1962–1964.
- Strutyńska M., *Rogoyski Kazimierz* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 31, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1988–1989.

- Suplicka A., *Wpływ strajku szkolnego na rozwój szkolnictwa prywatnego* [w:] *Szkolnictwo, opieka i wychowanie w Królestwie Polskim. Od jego ustanowienia do odzyskania przez Polskę niepodległości*, red. H. Markiewicz, I. Czarniecka, Warszawa 2016.
- Szczepanowski S., *Nędza Galicyi w cyfrach i program energicznego rozwoju gospodarstwa krajowego*, Lwów 1888.
- Szober S., *Adam Antoni Kryński. Życie i prace*, Warszawa 1924.
- Szweykowski Z., *Głowacki Aleksander* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 8, red. H. Wereszycki, Wrocław–Kraków–Warszawa 1959–1960.
- Szymański A., *Matka (Pani Kozłowska). Szkic z cyklu „Rok 1863”*, Warszawa 1921.
- Szymański A., *Najlepszy elementarz świata. Znakomity elementarz polski Konrada Prószyńskiego (Promyka)*, Kraków 1904.
- Szymański A., *Szkice*, t. 1–2, Petersburg 1887–1890.
- Tomicki R., *Iberica Frankowsciana. W 120 rocznicę urodzin Eugeniusza Frankowskiego*, „Etnografia Polska” 2004, t. 48, z. 1–2.
- Trzebiński J., *Flora lasów garwolińskich i sąsiednich okolic*, Kraków 1899.
- Twarowska M., *Leon Wyczółkowski*, Warszawa 1973.
- Urbańczyk S., *Kryński Adam Antoni* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 15, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1970.
- Wandycz P.S., *Cena wolności. Historia Europy Środkowowschodniej od średniowiecza do współczesności*, przeł. T. Wyrozumski, Kraków 2003.
- Wereszczyńska A., „*Ostatni Mohikanin drobnej szlachty*” i „*niezrównany monografista Żydów*”. *Żywot Klemensa Junoszy-Szaniawskiego*, Lublin 2008.
- Wereszycki H., *Historia polityczna Polski 1864–1918*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1990.
- Winter A., *Dzieje Siedlec 1448–1918*, Warszawa 1969.
- Wolski K., *Eugeniusz Frankowski 1884–1962*, „Polska Sztuka Ludowa” 1962, t. 16, z. 4.
- Woś P., *Maria Wyslouchowca – redaktorka, publicystka, działaczka społeczna i polityczna*, „Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobięcych” 2021, nr 1 (10).
- Zembrzusiński L., *Dmochowski Zdzisław* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 5, red. W. Konopczyński, Kraków 1939–1946.
- Żebrowski R., *Zukerkandel Wilhelm* [w:] *Polski słownik judaistyczny. Dzieje. Kultura. Religia. Ludzie*, t. 2, red. Z. Borzymińska, R. Żebrowski, Warszawa 2003.

The Galician haven. On the alumni of the male grammar school of Siedlce, employees of secondary and higher education in the Austrian partition

Summary

During the period of autonomy, Galicia was a mainstay of Polish social, political, cultural and scientific life. Due to political repressions in the Russian partition, graduates and students of the government grammar school for men in Siedlce took refuge in Galicia. In this area they were able to continue their studies, take up employment or carry out political activities. Some of them were employed in secondary and higher education. In their academic research, they often raised issues related to their new place of settlement. In their work as teachers, they not only joined the ranks of the intelligentsia, but also influenced the formation of successive generations of *middle class* in this multinational, multiconfessional and multicultural melting pot, i.e. Galicia.

Keywords: Kingdom of Poland, Galicia, education, higher education, inter-partition relations.